

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ

ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΕΤΟΣ Α'.

— 18 Σεπτεμβρίου 1893. —

ΤΕΥΧΟΣ Γ'.

ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΙΣΧΥΛΟΥ

εγάλως θὰ ἐσφάλλετό τις, ἐὰν ἐζήτει νὰ κρίνῃ περὶ τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ δράματος ἐκ τοῦ σημερινοῦ θεάτρου. Μεταξὺ τούτων, ἐκτὸς τοῦ ὀνόματος, οὐδὲν κοινὸν ὑπάρχει. Τὰ ἀντίθετα σημεῖα αὐτῶν εἶνε πολυαριθμότερα τῶν σημείων, καθ' ἃ ταῦτα ὁμοιάζουσι πρὸς ἄλληλα. Τὸ νεώτερον δράμα παρίσταται ἐντὸς οἰκοδομῶν, κατὰ τὴν νύκτα, ὑπὸ τὴν λάμπιν τοῦ ἀερίφωτος ἢ ὑπὸ τὸ φῶς τῶν λύχνων. Τὸ ἀρχαῖον δράμα παρίστατο κατὰ τὴν ἡμέραν, ἐν ὑπαίθρῳ, ὑπὸ τὸν εὐρὺν καὶ διαυγῆ οὐρανόν. Τὸ νεώτερον θέατρον εἶνε κοινὸν οἰκοδόμημα, μεγέθους ἀσυνήθους, περικαλλὲς κεκοσμημένον, φέρει στέγην καὶ τοίχους, δυνάμενον νὰ περιλάβῃ δύο ἢ τρεῖς χιλιάδας λαοῦ. Τὸ ἐλληνικὸν θέατρον ἦτο λελατομημένον ἐκ τοῦ στερεοῦ βράχου τοῦ παρὰ τὴν Ἀκρόπολιν ἢ κατεσκευασμένον διὰ κατεργασμένων λίθων μετὰ τῆς αὐτῆς μεγαλοπρεπειάς, οἱ θεαταὶ δὲ συνέρρου ἐκεῖ κατὰ πολλὰς χιλιάδας. Οἱ θεαταὶ ἐν τῷ παρισυνῶ θεάτρῳ μόνον τὸ θέατρον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ κοσμήματα βλέπουσιν. Ἡ Ἀκρόπολις, ἡ ἀγορά, αἱ στοαί, οἱ ναοὶ καὶ οἱ βωμοὶ τῶν θεῶν, ἅπαντα ἡ ἀρχιτεκτονικὴ λάμψις τῶν Ἀθηναίων, περιέβαλλον τοὺς συναθροισζομένους ἐν τῷ θεάτρῳ τοῦ Διονύσου, ἅπαντα αἱ φυσικαὶ καλλοναὶ τῆς Ἀττικῆς ἐξειλίσσοντο πρὸ αὐτῶν. Ὡς στέγην εἶχον τὸν κυανοὺν οὐρανὸν καὶ ἀντὶ φωτὸς τὸν λάμποντα ἥλιον· οὕτω ἡ φαντασία αὐτῶν ἐπλανᾶτο ἐλευθέρᾳ ἐν τῷ περὶ αὐτοὺς εὐρεῖ ὀρίζοντι.

Τὸ νεώτερον θέατρον χρησιμεύει ὡς ἐστὶν κερδοσκοπιῶν, εἰ καὶ προστατεύεται ἐνίοτε ὑπὸ ὑψηλῶν προσώπων, συχναζόμενον ἔσθ' ὅτε καὶ ὑπὸ ἀριστοκρατικῶν, ἐνθα ἡ μοναρχία καὶ ἡ ἀριστοκρατία ὑπάρχουσιν, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πληρούμενον καὶ ὑποστηριζόμενον ὑπὸ τῆς κατωτάτης τάξεως τοῦ λαοῦ. Ἐν Ἀθήναις τὸ θέατρον ἦτο ἱδρυμα δημοσίον, τὰ ἔξοδα

ἐπληρώνοντο ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου, ἦτο κτῆμα τῆς πολιτείας καὶ διωκεῖτο ὑπ' αὐτῆς, καὶ οἱ θεαταὶ ἀπετέλουν μέρος τοῦ περπωτισμένου καὶ κυριάρχου λαοῦ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ ἄνθους τῶν κυριωτάτων πόλεων τῆς Ἑλλάδος. Τὸ θέατρον, ὡς σήμερον ὑφίσταται ἐν ταῖς πόλεσι τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς, εἶνε, ἵνα μὴ εἴπωμεν γενικῶς, σχολεῖον τῆς κακίας καὶ τοῦ ἐγκλήματος, ἐν ᾧ ἐκδεδιγμένοι ἄνδρες καὶ γυναῖκες διδάσκουσι τοὺς ἄλλους τὸν τρόπον τοῦ ἱκανοποιεῖν τὰς ὁρέξεις καὶ τὰ πάθη των, καθιστῶντες αὐτοὺς ἀληθεῖς λυμεῶνας τῆς κοινωνίας. Τὸ θέατρον ἐν ταῖς ἀθηναῖς ἡμέραις τῶν ἐλληνικῶν πόλεων ἦτο σχολεῖον τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας· ἐν αὐτῷ ἐδίδασκον οἱ σοφώτατοι καὶ ἀκρίστοι τῶν ἀνδρῶν τῶν χρόνων ἐκείνων, διότι τοιοῦτοι ἦσαν οἱ τραγικοὶ ποιηταὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀθανάτου τριανδρίας τῆς ἐλληνικῆς τραγωδίας, καὶ οἱ ποιηταὶ αὐτοὶ ἦσαν οὐχὶ μόνον συγγραφεῖς, ἀλλὰ καὶ ἡθοιοὶ εἴτε ἐκγυμναστὰς τῶν ὑποκριτῶν τῶν ἰδίων δραμάτων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ τραγωδία ἦτο τὸ ἄκρον ἄκρον τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως, ἦτοι τῆς ἐπικῆς καὶ λυρικῆς, ἠνωμένων ὡς ἐν καλλιπέταλον καὶ εὐῶδες ἄνθος, ἦτο κατ' ἀκολουθίαν ἡ καλλίμορφος κάλυξ τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς θεολογίας. Καθ' οἷον τρόπον δὲ ἐδιδάχθη ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Πινδάρου ἐχρησίμευσεν ὡς διδάσκαλος τοῦ Σωκράτους, τοῦ Πλάτωνος καὶ αὐτοῦ τοῦ μεγάλου Ἀθηναίου ρήτορος, ὃς ἦτο ὁ ἐξάρχος τῆς ἠθικῆς, τῆς εὐγλωττίας, τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ ὑψηλοῦ φιλολογικοῦ ὕψους ἐν Ἑλλάδι. Τοιαύτη εἶνε ἡ τάξις, ἐν ᾗ κατατάσσει ὁ Μίλων τοὺς τραγικοὺς ἐν τῇ λαμπρᾷ αὐτοῦ περιγραφῇ τῶν Ἀθηνῶν ἐν τῷ « Ἀπολεισθέντι Παραδείσῳ » :

Ἐκεῖνα ποὺ ἐδίδασκαν οἱ τραγικοὶ
εἰς τὰ τραγούδια τοῦ χοροῦ τὰ λυγρὰ,
γεμῆα ἀπὸ εὐμορφῶν καὶ ἠθικῆς,
τὰ ἐδέχεται ὁ λαὸς ὡς ἱερὰ.

Τὴν παιγνιδιάρα τύχη, τὴν ἀνθρώπινη ζωή,
τ' ἄγρια πάθη καὶ τὰ ἔργα τὰ ἡρωϊκὰ
μὲ ἀξιώματα τὰ ζωγραφίζαν ἠθικά,
πιστά... θαρρεῖς καὶ τᾶναν πνοή. (1)

Τὸ νεώτερον δῶμα ὡς σκοπὸν προτίθεται τὸ τέρπειν τοὺς εἰς τὸ θέατρον συρρέοντας, τὸ ἀρχαῖον ὅμως ἦτο προωρισμένον οὐχὶ πρὸς τέρψιν, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς διδασκαλίαν. Αἱ νεώτεραι θεατρικαὶ παραστάσεις εἶνε συνήθως ἄπασσι ἀνέροι, ἀν οὐχὶ ἀναγκνδὸν ἐχθραὶ πρὸς τὴν θρησκείαν. Ἡ ἐλληνικὴ τραγωδία προήχθη μετὰ τῆς θρησκείας, φέρουσα οὐχὶ δημῶδη χαρὰ κατῆρα μόνον, ἀλλὰ καὶ θρησκευτικόν, ὡς ἐν ταῖς πανηγύρεσι τῶν θεῶν. « Τὸ θέατρον ἐδημιουργήθη, » λέγει ἀρχαῖος τις ρωμαῖος συγγραφεύς, « διὰ τὴν λατρείαν τῶν θεῶν καὶ πρὸς τέρψιν τῶν ἀνθρώπων. » (2)

Συνελόντι εἶπεῖν, τὸ ἐλληνικὸν θέατρον ἦτο μᾶλλον τὸ ἱερὸν βῆμα τῶν ἀρχαίων, εἰ καὶ τοῦτο δύναται νὰ φανῇ παράδοξον εἰς πολλοὺς τῶν νεωτέρων. Τὸ ἱερὰτεῖον ἐφρόντιζε περὶ θυσίων μόνον, οὐχὶ δὲ περὶ κηρύγματος· ὅθεν ὁ λαὸς ἄνευ βιβλίων ἐξηρτᾶτο κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς προφορικῆς διδασκαλίας, μανθάνων τὰ δίκαια καὶ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ ὡς πολίτου παρὰ τῶν ρητόρων, ὡς ἐκρέματο ἐκ τῶν αἰθερίων, σπουδαίων τραγικῶν, ἵνα ἐκμάθῃ τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν καταγωγὴν, τὸ καθήκον καὶ τὸν προορισμὸν αὐτοῦ ὡς ἠθικοῦ καὶ ἀθανάτου ὄντος. Ὡς ἡ Πνὺξ ἦτο ἡ νομοθετικὴ αὐτοῦ αὐλὴ καὶ τὸ βῆμα ἡ πηγὴ τῆς δημηγορικῆς εὐ-

(1) Τοὺς στίχους τούτους μετήνεγκε πάνυ εὐγενῶς εἰς τὸν ἑμμετρον λόγον ἡ λογία δεσποινὶς Ἀλεξάνδρα Παπαδοπούλου.

(2) Valerius Maximus. Theatra excogitata cultus deorum et hominum delectationis causa.

γλωττίας, οὕτω ἡ ρητορική τοῦ ἱεροῦ βήματος, ἦτοι τὸ συμπερασματικὸν ὕψος, ἀπέρρεεν ἐκ τῆς θυμέλης ἀντηχοῦσα ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον τοῦ θεάτρου. Ἡ ἑλληνικὴ τραγωδία εἶνε οὐσιωδῶς διδασκτική, ἠθικὴ, μυθολογικὴ, θρησκευτικὴ. Τὸ καθήκον τοῦ χοροῦ, ὅστις κατεῖχε τὴν ὑψίστην θέσιν ἐν τῷ ἀρχαίῳ δράματι, ἦτο τὸ μεθερμηνεύειν τὰ μυστήρια τῆς Προνοίας, τὸ δικαιολογεῖν τὰς πράξεις τοῦ θεοῦ ἀπέναντι τῶν ἀνθρώπων, τὸ συνηγορεῖν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐσεβείας. Ἐνεκα τούτου ὁ χορὸς ἀπηρτίζετο συνήθως ὑπὸ ἀνθρώπων ἡλικίας προκεχωρηκυίας, ὧν ἡ σοφία ἦτο ἀρμοδία πρὸς διδασκαλίαν τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ δικαίου, εἴτε ὑπὸ νεανίδων, ὧν ἡ παρθενικὴ ἀγνότης ἀφίστατο αὐθορμήτως τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀδικίας. Ὁ κύριος σκοπὸς τῆς τραγωδίας, κατ' Ἀριστοτέλην, εἶνε τὸ ἀγνίζειν τὴν καρδίαν καὶ καταστέλλειν τὰ πάθη, πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον συνέτεινον ὁ ρυθμὸς τῶν ἐλιγμῶν τοῦ χοροῦ, ἡ ἀρμονία τῆς μουσικῆς καὶ τὸ μέτρον τῶν στίχων μετὰ τῶν ἠθικῶν μαθημάτων, ἅτινα παρείχοντο ὑπὸ τῶν προσώπων τοῦ χοροῦ καὶ τῆς πλοκῆς τῆς τραγωδίας. Ἡ τραγωδία, ἐν τῇ ἀληθεῖ αὐτῆς φύσει λαμβανομένη, ἦτοι ὡς ἀντελαμβάνοντο αὐτῆς αἱ ἀρχαῖοι, ἀπῆγε τὸν ἀκροατὴν ἐκτὸς ἑαυτοῦ καὶ μακρὰν τοῦ ἐνεστώτος. Ἀνῆγεν αὐτὸν ὀπίσω πρὸς τὴν καταγωγὴν τῆς φυλῆς του, ἄνω παρὰ τῇ θείᾳ Προνοίᾳ, ἐνώπιον τῶν θεῶν καὶ ἔτι ἀπωτέρω πρὸς τὰς ἀνταποδόσεις ἐτέρου κόσμου. Ἐκτὸς ὀλίγων ἐξαίρεσεων, τὰ θέματα εἶνε μυθολογικά, τὰ πρόσωπα εἶνε ἥρωες καὶ ἡμίθεοι, τέρατα πιθανὸν ἐγκλημάτων, ἀλλ' ἡ τιμωρία αὐτῶν εἶνε οὐχ ἥττον ἐπιβλητικωτάτη· ἡ ἀμαρτία βαδίζει πάντοτε μετὰ τῆς τιμωρίας. Τὰ πρόσωπα ταῦτα παρέχουσι διὰ τῶν χειλέων καὶ τοῦ βίου αὐτῶν δείγματα τῶν ἐνεργειῶν τῆς θείας Προνοίας καὶ τῆς τὰ πάντα ἀνταποδιδούσης δικαιοσύνης τοῦ θεοῦ. Ἡ πλοκὴ στρέφεται πάντοτε ἐπὶ τινος μεγάλης ἀρχῆς τῆς θείας οἰκονομίας, ἥτις κατόπιν ἐξηγεῖται καὶ ἐνισχύεται διὰ τῶν θείων ἔσμάτων τοῦ χοροῦ. Ὁ μῦθος, ὃς παρὰ τοῦ ἀκροατηρίου ἐθεωρεῖτο ὡς ἱερὰ πραγματικότητα, εἶνε εἰλημμένος ἐκ τοῦ Ὀμήρου εἴτε ἐκ τοῦ Πινδάρου καὶ χρησιμεύει ἀντὶ κειμένου καὶ ὁ κορυφαῖος ἀντὶ κήρυκος, ὁ δὲ χορὸς ἐπαναλαμβάνει τὴν διδασχὴν περιβάλλων αὐτὴν μεθ' ὅλης τῆς ἐρότητος καὶ μεγαλοπρεπείας τῶν ἱερῶν λυρικῶν αὐτοῦ ἔσμάτων· καὶ ἡ προσευχὴ αὐτὴ ἔτι δὲν ἐλλείπει ἐκ τῶν ἀρχαίων τούτων λειτουργιῶν, διότι τὰ ἔσματα τῶν χορῶν συνίστανται, οὐχὶ σπανίως, ἐκ δεήσεων πρὸς τὸ θεῖον.

Ἐὰν ταῦτα πάντα δύνανται νὰ λεχθῶσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον περὶ τῶν μεγάλων ἀριστοτεχνῶν τῆς ἑλληνικῆς τραγωδίας, περὶ τοῦ Αἰσχύλου ὀφείλομεν νὰ εἰπώμεν ὅτι ἦτο ὁ κατ' ἐξοχὴν θεολόγος ποιητὴς τῆς Ἑλλάδος. Αὐτοὶ οἱ ἀνῶτατοι θεοὶ καὶ οἱ θεοὶ τῆς κατωτέρας τάξεως παρίστανται συνήθως ὡς ὄρῳντα πρόσωπα καὶ ὡς ὑποκείμενα τῶν δραμάτων αὐτῶν, χειρίζονται τὰ μεγάλα θέματα τῆς θεολογίας, ἐν πολλοῖς, καθ' οἷον τρόπον χειρίζονται ταῦτα οἱ ἀγαθοὶ καὶ οἱ κακοὶ ἄγγελοι ἐν τῷ α' Ἀπολεσθέντι Παραδείσῳ. Οἱ ἀνθρώπινοι αὐτῶν χαρακτῆρες καίτοι ἐστιγματισμένοι ὑπὸ αἵματος, ἀποπνέουσιν αἰσθήματα οὐχ ἥττον εὐσεβῆ, εἰ δὲ πάλιν ἐνίοτε τολμῶσι νὰ προφέρωσι λόγους μεστοὺς ἀλαζονείας καὶ κόμπου, τοῦτο χρησιμεύει ὡς προάγγελμα τῆς βεβαίας καὶ τρομερᾶς ἀνατροπῆς αὐτῶν. Τὰ μεγάλα προβλήματα, ἅτινα ἀποτελοῦσι μέρος τῆς θρησκευτικῆς ἐμπράκτου πίστεως, ἦτοι τὰ αὐτὰ προβλήματα ἀκριβῶς, τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰῶβ καὶ τῶν τριῶν φίλων αὐτοῦ συζητούμενα, εἶνε ὁ κύριος σχεδὸν μοχλὸς πασῶν τῶν τραγωδιῶν του. Δι' αὐτὸν ταῦτα δὲν ἦσαν κεναὶ θεωρίαι. Ἦσαν πρακτικὰ ζητήματα, μεθ' ὧν τὸ πνεῦμα αὐτοῦ εὗρίσκετο εἰς προφανῆ πάλιν καὶ ἀφ' ὧν ἐξηρτάτο τὸ πεπρωμένον αὐτοῦ, ἐπελαμβάνετο δὲ τῆς ἐπιλύσεως αὐτῶν μετὰ μεγάλης προθυμίας προσωπικῆς θρησκευτικῆς πείρας. Οἱ ἀρχαιότατοι ποιηταί, ὡς ὁ Ὀμηρος, ὁ Ἡσίοδος, οἱ

θρησκευτικοὶ ποιηταὶ καὶ οἱ ποιηταὶ τῶν Ὀμηρικῶν λεγομένων Ὑμνων, εἶχον λάβῃ ταῦτα ὑπ' ὄψιν ὑπὸ τὴν καθαρωτέραν ποιητικὴν αὐτῶν μορφήν· εἶχον πιστεύσῃ εἰς τοὺς μύθους πιθανῶς κατὰ γράμμα καὶ μετὰ περισσοτέρας ἐνδομύχου πίστεως. Οἱ κατόπιν φιλόσοφοι, ὡς ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Πλούταρχος, ἀνέπτυξαν ταῦτα ἐπὶ τὸ ἐκτενέστερον πλέξαντες ὁλόκληρον σύστημα διδασκαλιῶν. Ὁ Αἰσχύλος ὑφῴται ὡς μεσότοιχον μεταξὺ αὐτῶν, ὃν οὐχὶ ὀλιγώτερον ποιητικὸς τῶν πρώτων, σπανίως δὲ ὀλιγώτερον φιλοσοφικὸς τῶν δευτέρων, πλὴν εἰς μέγιστον βαθμὸν πρακτικώτερος, προσωπικώτερος καὶ θεολογικώτερος ἀπάντων. Ὁ ποιητής, ὅστις εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁμοιάζει πρὸς αὐτὸν τὰ μέγιστα, εἶνε ὁ πουριτανὸς ποιητὴς τῆς γηραιᾶς Ἀγγλίας. Ὁ πιστεύων εἰς τὴν μετεμψύχωσιν θὰ ἠδύνατο κάλλιστα νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ἡ αὐτὴ ψυχὴ κατῴκει ἐν ἀμφοτέροις. Οὐδὲν λέγοντες περὶ τῆς προφανοῦς ὁμοιότητος μεταξὺ τοῦ Προμηθεὺς τοῦ πρώτου καὶ τοῦ Σατανᾶ τοῦ δευτέρου, ὅστις ἦτο ἐν μέρει ἀναμφιβόλως τὸ ἀποτέλεσμα μιμήσεως γενομένης ἐκ προθέσεως, οὔτε περὶ τῆς ὁμοίας παρ' ἀμφοτέροις ἐλευθερίας περὶ τὸ σχηματίζειν ἢ μᾶλλον δημιουργεῖν ἐπιβλητικὰ ποιητικὰ ἐπιθετὰ ἀναφέροντές τι, βεβαιούμεν ὅτι ἀμφότεροι διὰ τοῦ αὐτοῦ ἀπαρχαμίλλου χαρακτῆρίζονται ὕφους, ὅτι ἀμφότεροι κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν αὐτῶν σφοδρῶν πολιτικῶν καὶ πατριωτικῶν συμπαιθεῖν καὶ ὅτι ἀμφότεροι ἐνεψυχούντο ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πυρὸς σφοδροῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος. Ὁ Δάντης ἦτο πνεῦμα συγγενὲς πρὸς αὐτούς. Ἡ «Κόλασις», ὡς ἡ «Ἀπολεσθεῖς Παράδεισος» καὶ ὁ «Προμηθεὺς Δεσμώτης» πρέπει νὰ ἀναγινώσκωνται καὶ μελετῶνται ὁμοῦ. Ἡ ἀγγλικὴ ὁμως τραγωδία ἐξάγει εἰς φῶς μᾶλλον τὰς ἐνεργείας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἐνῶ ἡ ἐλληνικὴ ἄγει ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ σκεπτόμεθα σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου περὶ τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ. Ὑπὸ ταύτην τὴν ἔποψιν πιθανῶς εἰς τὰς τραγωδίας τοῦ Αἰσχύλου δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἀντίσταθμον σχεδὸν τὸ βιβλίον τοῦ Ἰωβ. Ἐν γένει, οὐδὲν ἕτερον βιβλίον ὑπάρχει δυνάμενον νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἀναγινώσκοντος τὸν Αἰσχύλον· τὸ σύνολον ἀμφοτέρων εἶνε δραματικόν, ἡ σκηνὴ παρ' ἀμφοτέροις ἀρχαϊκωτάτη, τὰ πρόσωπα εἶνε πατριάρχαι καὶ ἡγεμόνες τῶν πρώτων σχεδὸν αἰώνων, οἱ διαλεγόμενοι συζητοῦσιν ἐπὶ τῶν αὐτῶν θεμάτων, τὸ αὐτὸ ὑψηλὸν καὶ φοβερὸν μυστήριον ρίπτει τὴν ζοφεράν αὐτοῦ σκιάν ἐπ' αὐτῶν, ἄπτονται ζητημάτων εὐρυτάτων καὶ δυσπροσίτων εἰς τὴν ἀντίληψιν αὐτῶν καὶ μάχονται πρὸς ὄντα ἰσχυρότατα καὶ ἀκατάβλητα, καμπτόμενοι δὲ ὑπὸ τῆς ἀντιθέσεως τῆς ὑπαρχούσης μεταξὺ τῆς σμικρότητος καὶ οὐτιδανότητος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς μεγαλοπρεπείας καὶ δόξης τοῦ Θεοῦ, ἀναφωνοῦσι. «Τίς γὰρ ὢν βροτὸς, ὅτι ἔσται ἔμμεμπτος; Πῶς γὰρ ἔσται δίκαιος βροτὸς ἔναντι Κυρίου; Ἰδοὺ ταῦτα μέρη ὁδοῦ αὐτοῦ· σθένος δὲ βροντῆς αὐτοῦ τίς οἶδεν;» Ὅθεν, εὐχαιρον κρίνομεν νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς θεολογίας τοῦ Αἰσχύλου, διότι πεπεισμεθα ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο εἶνε σπουδαιότατον κατὰ τοῦτο μᾶλλον, καθ' ὅτι μανθάνομεν ποῖται ἦσαν αἱ θεολογικαὶ ἰδέαι τοῦ δαιμονίου τούτου πνεύματος, καίπερ ἀφισταμένου κατὰ τοσοῦτους αἰῶνας ἀπὸ τοῦ φωτὸς τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως θρησκείας.

[Ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ.]

(Ἔπεται συνέχεια)

Γρ. Π. Κακάδας.

